

SERBEDÂRİLERİN KİMLİK ARAYIŞ SÜRECİNDE ŞEYH HALİFE¹

SHEIKH KHALIFA IN THE SEARCH FOR IDENTITY OF SARBADARS

DERYA COŞKUN

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

Bu araştırma, Şia temelli ortaya çıkan halk hareketlerinden Horasan kolunu temsil eden ve halkı dinî anlamda örgütleyen Şeyh Halife adındaki bir kişinin kendi ideolojisini yayma teşebbüsünü ortaya koymaktadır. 14. yüzyılda İran coğrafyasının birçok hanedana ev sahipliği yaptığı bilinen bir gerçektir. Moğolların etkisinin gittikçe yavaşladığı ve hâkimiyet kurdukları bölgelerde sadece bir tehdit unsuru olarak görüldüğü bu zaman zarfı, ekonomik ve sosyal adaletsizliklere karşı ortaya çıkan halk hareketlerinin de başladığı dönemdir. 14. yüzyıl Horasan'ın Sebzevâr şehrinde Şia temelli bir siyasî örgütlenme olarak adlarından söz ettiren Serbedârîler, sonraki süreçte kurulacak olan devletin de isim babası olmuşlardır. Siyasî bir toparlanma sürecinin ardından Serbedârîler adı altında kurumsallaşan bu devlet, dinî ve siyasî olmak üzere iki başlı bir idare mekanizmasıyla hareket etmiştir. Çalışmanın problemi, halkın başkaldırısında faal rol oynayan ve hareketi sistemli hale getiren Şeyh Halife'nin siyasetin içinde dinî kanadı nasıl temsil ettiği ve etkili olduğunun araştırılmasıdır. Şeyh Halife, Serbedârîlerin başkaldırış ve kimlik arayış süreçlerinde Şia temelli öğretileriyle halka yakınlaşmış ve onları sistematik bir şekilde hareketin içine dâhil etmiştir. Çalışmanın yöntemi ise literatür taramasına dayalı ana kaynaklar çerçevesinde oluşturulmuş biyografik bir çalışmadır. Bu bilgilerden hareketle makale, Serbedârîlerin kimlik arayışlarının yanı sıra siyasî arenada yer alma süreçlerinde onları örgütleyen Şeyh Halife'nin kimliği ve öğretilerini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Şia, Şeyh Halife, Ebû Said Bahadır Han, Fakihler, Meccup.

Abstract

It is a known fact that Iran's geography hosted many dynasties in the 14th century. This period, when the influence of the Mongols gradually slowed down and was only seen as a threat in the regions they dominated, was the stage when popular movements against economic and social injustices began. The Serbedaris, who made a name for themselves as a Shia-based political organization in the city of Sebzevâr in Khorasan in the 14th century, also became the eponym of the new state to be established in the next period. This state, which was institutionalized under the name of Serbedârîs after a political recovery process, acted with a two-headed administrative mechanism: religious and political. Of course, it was the religious wing that played an active role in the uprising of the people and systematized the movement. What is meant by the religious wing was Sheikh Khalifa, who was claimed to be one of the sheikhs of the period. Sheikh Khalifa approached the people with his Shia-based teachings during the rebellion and identity search of the Sarbedaris, additionally systematically included them in the movement. Based on this information, the article deals with the identity and teachings of Sheikh Khalifa, who organized the Sarbedaris in the processes of their search for identity as well as their participation in the political arena.

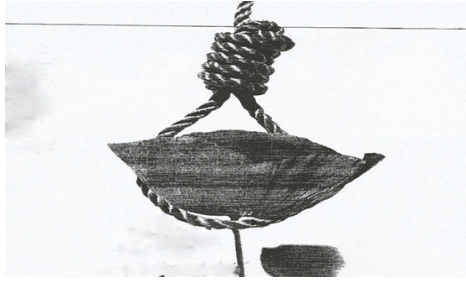
Keywords: History, Shia, Sheikh Khalifa, Abu Said Bahadır Han, Faqih, Lunatic.

1 Makale, yazarın "Serbedârî Devletinin Siyasî, İktisadî ve İktisadî Tarihi (1336-1382)" adlı doktora tezinden uyarlanarak hazırlanmıştır.

Giriş

XIV. yüzyıl, bağımsız hareket etmek isteyen birçok hanedanın ortaya çıktığı bir dönem olarak bilinmektedir. Bu hanedanlardan en dikkat çekici olanı hiç şüphesiz Serbedârîlerdir. Zira onlar *mertçe yaşamak için başımızı darağacına veririz* sloganıyla tüm benliklerini ortaya koymak suretiyle Moğollara karşı mücadeleye girişmişlerdir.

Sosyal adaleti sağlamak, yönetici ile halk arasındaki örülü duvarı ortadan kaldırmak gibi amaçlar doğrultusunda ortaya çıkan Serbedârîler, yöneticilerin halk üzerindeki keskin otoritelerine ket vurmuşlardır. Onlar, varlıklarını manevi güce dayandırmak suretiyle Moğolların baskılarını aşmaya çalışmışlar, Şîlik çerçevesinde çizdikleri bu yolda başarıya ulaşacaklarına inanmışlardır. Bu bağlamda Serbedârîlerin ilk dinî lideri olarak kabul edilen Şeyh Halife, teşeyyü ve tasavvuf arasındaki yakınlıktan bahsederek Şîliği, Serbedârîlere benimsetmiştir. Böylece Serbedârî hareketine temel teşkil ederek hareketin fikir babası unvanını almıştır.

Şekil 1: Serbedârîlerin külahlarını darağacına asarak başlatmış oldukları Serbedârî Hareketi'ni simgeleyen bir görüntü (Erdekanî, 1388/1968, 45).

1. Serbedârîlerin Kimliği

Ser (سر) baş, kafa, kelle -*be* (ب) farsça -e, -a edatı ve *dâr* (دار) darağacı anlamlarına sahip üç ayrı kelimededen meydana gelen Ser+be+dâr kelimesi (Humeynî, 1389/1969, I, 629; Ahmetoğlu, 2014, 130), Farsça özel bir isimdir (Devellioğlu, 2012, 85, 186, 1096). Farsça kaynaklarda *Serbedârân* (سریداران) şeklinde geçen bu kelimenin sonundaki -*an* (ان) eki Farsça çoğul eki olup kelime; *başı dâr ağacında olanlar* şeklinde bir anlam kazanmıştır (Petroushevsky, 1351/1932, 44; Kanar, 2010, 877). Serbedâr adı ve sahip olduğu anlam incelendiğinde dönemin siyasî, sosyal ve iktisadî yapısıyla doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Dönemin yerel yöneticileri tarafından uğradıkları zulüm karşısında dayanma gücü kalmayan insanların, Baştîn ahalisinden Abdürrezzâk b. Fazlullah Baştînî'nin öncülüğünde *be merdî ser-i hód ber dâr dâden hezâr bâr bihter ki be nâmerdî be katlî resîden* (به کاتلی رسیدن) (*Erkeğe ölmek alçakça yaşamaktan daha iyidir*) (İbn 'Arabşah, 2012, 66) sloganıyla siyasî düzene karşı koyma ülküleri, Serbedârî Hareketinin çıkış noktası olmuştur (Fasîh-i Hâfî, 1339/1920, 50; Merçil, 2009, 549).

Serbedârîlerin kimliği ve siyasî hayatlarıyla ilgili olarak Mirhând, eserinde zulüm ve adaletsizliğe karşı ayaklanarak bu uğurda başlarını darağacına vermeyi göze alan Horasan halkından bir grup kişi olarak bahsetmektedir (Mirhând, ty., V, 602). Devletşâh, Sebzevâr'ın Baştîn kasabasında yaşayan halkın sabah saatlerinde köyün dışına dâr ağacı kurduklarını, ağaca düşman başı olarak kabul ettikleri sarık ve külâh

astıklarını, bunlara taş ve ok atmak suretiyle temsili olarak düşmanlardan intikam aldıklarını aktarmaktadır (Devletşah, 2011, 358). Devletşah'ın ifadelerinin aynısını Mîr Yahya Kazvîni de onaylamaktadır (Mîr Yahya, 1314/1896, 178).

Semerkindî ise (1353/1934, 147);

Serbedâriler dediler ki: Bir grup, bizim topraklara musallat olmuş halka zulmediyor. Eğer Allah bize başarı nasip ederse bu zulmü yok edeceğiz. Başarılı olamazsak başımızı darağacına teslim edeceğiz. Bundan fazla zulme tahammülümüz yok. Çünkü biz kendimizi Serbedâr olarak adlandırdık ve lakabımız Serbedârîye olmuştur

ifadelerine yer vererek onların kimliği hakkında bilgi vermiştir. İbn Battûta da (2004, I, 559) seyahatnamesinde onlardan *yol kesen eşkıya* olarak bahsetmiş, onlara Irak'ta *Şuttâr* (شطار)¹ (soyguncu), Fas'ta ise *Sakûra* (ساکورا) olmak üzere farklı isimlerle hitap edildiğine yer vermiştir. İbn Battûta bu ifadeleri Serbedârilerin ilk siyasi lideri Abdürrezzâk b. Fazlullah Başîni ve onun kardeşi Vecihüddin Mesud için kullanmış olsa gerektir (Ahençi, 1384, 131). Zira onlar devletin kuruluş sürecinin ilk dönemlerinde iktisadî zorluklar sebebiyle taşkınlıklarda bulunmuşlardır. İbn Battûta (2004, I, 559) başkaldırıda bulunan kişilerin yedi kişiden oluştuğunu, Sebzevâr yakınlarında bir dağa yerleşmek suretiyle burada eşkıyalık yaparak hayatlarını idame ettirdiklerini, sayılarını kısa sürede arttırdıklarını ifade etmektedir. İbn Battûta'nın verdiği malumatlar diğer kaynakların verdiği bilgilerle örtüştüğünden doğruluk payının yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

İbn Arabşah (2012, 66) ve Netenzi'nin (1336/1918, 158-159) eserleri incelendiğinde de *Serbedâl* (سريدال) olarak ifade edilen bu grup, Horasan'ın büyük kısmını zapt eden maceraperest çete reisleri olarak tanımlanmaktadır. Serbedâl'in *Ser* (سر) ve *Abdâl* (ابدال) kelimelerinin birleşiminden oluştuğunu, Abdâl'in baş/reisi anlamı taşıdığı, tasavvufta derecelendirmeyi işaret eden bir terim olduğu da ifade edilmektedir (Uludağ, 1998, I, 59-61). Serbedârilerin dinî zemini olan bir siyasetin içinden çıkmaları *Serebdâl* kelimesinin Serbedârilerle ilişkilendirilmesini anlamlı kılmaktadır. Abdâl kelimesinin Müslümanları koruyan delikanlı ve pehlivan kişiler için kullanıldığı (Ajend, 1985, 353) göz önüne alındığında Serbedârî hareketinin taraftarlarının da çoğunlukla genç ve pehlivanlardan oluşması nedeniyle onlara bu adın verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Ahençi, 1384/1964, 132-133). Onların soyu baba tarafından Hz. Hüseyin'e anne tarafından ise Bermekîlerden Yahyâ b. Hâlid'e dayandırılmaktadırlar (Beyânî, 1370/1950, II, 758-78; Emânî, 1995, 89).

Şekil 2: Serbedârilerin zaferlerini anlatan bir tasvir (Eminzade, 1384/1964, 325).

1 Şâtır (شاطر) kelimesinin çoğulu olan Şuttâr (شطار); fesatçı, talancı, eşkıya anlamlarında kullanılmaktadır. 14. yüzyılda gerek Semerkand civarında gerekse Horasan taraflarında oldukça kalabalık bir eşkıya gurubu olarak bilinen Serbedâriler, adlarını verdikleri hareketi geniş bir alana yaymışlardı. Bkz. (İbn Arabşah, 2012, 55).

2. Devletin Oluşum Sürecinde Siyasî ve Dinî Teşkilatlanma

Serbedârîlerin siyasî ilk lideri, Baştın kasabasının ileri gelenlerinden Abdürrezzâk adlı bir kişi kabul edilmektedir. Moğollar mağlup edildikten sonra; Cüveyn, Esferâyîn, Cacerm, Biyâr-ı Hocend'² zapt eden Abdürrezzâk, (Mirhând, ty., V, 603; Petroushevsky, 1351/1932, 48) bir hükümdar gibi davranarak kendi adına hutbe okutup sikke kestirmiştir (Şebânkâreî, 1363/1944, 347; Muradî, 1382/1962, 150). Abdürrezzâk'ın bu hareketiyle beraber 738/1338 yılında Sebzevâr merkezli bir devletin de temelleri atılmıştır (Neseb, 1382/1962, 150; Potter, 1992, 71). Onları dönemin siyasî yapılarından ayıran temel dayanak, yönetim anlayışlarında dinî ve siyasî olmak üzere iki ayrı yapının bir arada olmasıdır. Bu çerçevede siyasî lider olarak Abdürrezzâk dinî lider olarak da Şeyh Halife, Serbedârîlerin idare mekanizmasının içinde yer almıştır. Serbedârîlerin örgütlenmesi noktasında her ne kadar kaynaklarda tam olarak adından bahsedilmese de Şeyh Halife'nin çalışmalarının büyük katkısı olduğu ortadadır. Zira sonraki süreçte din odaklı bir idare sisteminin varlığından söz edilemezdi. Serbedârî Hareketi sırasında esir edilerek Tâk kalesine hapsedilen Şeyh Hasan Cevrî'nin Hoca Vecihüddin Mesud ve müritleri tarafından kurtarılma hikâyesi de idarede dinî yapılanmanın ağır basmasından ileri gelmektedir (Hândmîr, 1353/1934, III, 359).

Hoca Vecihüddin Mesud, Şeyh Hasan Cevrî'yi esaretten kurtararak dinî yapının manevî gücünü, siyasî yapının çıkarları doğrultusunda kullanmayı amaç edinmiştir (Hândmîr, 1353/1934, III, 359). Bu nedenle de hükümdarlığı boyunca Şeyh Hasan Cevrî'nin müritlerinden biri olarak ona hizmette bulunmuştur (Mirhând, ty., V, 604-608; Smith, 1970, 51).

Serbedârîlerde görülen çift hükümdarlık sistemi; dinî ve siyasî liderlerin çekişmeleri ve ortak bir noktada birleşmemeleri meselesini de beraberinde getirmiştir. Bu durum askerî yönü ağır basan *Serbedârî* grubunun yanı sıra *Dervişler* adı altında başka bir grubun da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Mirhând, ty., V, 608; Reisüssâdât, 1369/1950, 183). Serbedârîlerin siyasî sınırlarının fetihlerle genişlemesiyle idarenin zorlaşması, bunun yanı sıra dönemin güçlü siyasî karakterlerinden Timur'un tarih sahnesine çıkması, Serbedârîler cephesinde zor günlerin başlamasına neden olmuştur (Hândmîr, 1353/1934, III, 366; Farsiani, 1978, 123). Tüm bu bilgiler ve değerlendirmeler göz önüne alındığında Serbedârîlerin Şeyhî-Şîî kimlikli bir devlet olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır (Caferyân, 1390/1970, 776).

3. Şeyh Halife'nin Kimliği ve Arayışı

Şeyh Halife, Sünnî bir ortamda Şia arayışı içinde olan dönemin fakihlerinin peşinde gezen bir derviş olarak karşımıza çıkmaktadır (Musalı, 2023, 413). Bunun nedeni İslamiyet'in baskı altında tutulan akımı olarak görülen Şîîliğin sömürüye maruz kalan köylülere daha çok hitap ediyor olmasıydı (Musalı, 2003, 403). Bu coğrafyada yaşanan siyasi kaos ve istikrarsızlık, Şeyh Halife'yi bu amaca hizmet etmesi noktasında yönlendirmiş olabilir.

Mazenderân'da doğmuş büyümüş olan bu zatın, hangi köy ya da şehirden olduğu tam olarak bilinmemektedir (Şahin, 2017, 104). Serbedârîlerin devletleşme

2 Devletşah, *Biyârcimend*'i yanlışlıkla *Biyâr-ı Hocend* diye ifade etmiştir. Zira *Hocend* Maveraünnehir'de bulunmaktadır. Bkz. (Devletşah, 2011, 359).

sürecinin hemen öncesinde tasavvufun temellerini araştırmak için Mâzenderân'dan Horasan'a gelen Şeyh Halife; Kuran-ı Kerim'i ezbere bilen (Musalı, 2023, 413), mantık ilmüne yakın duran, hafızlığa oldukça meraklı bir kişiydi (Hafız Ebrû, 1959, 15; Petroushevsky, 1351/1932, 30). Ebû Said Bahadır Han'ın son dönemlerinde ortaya çıkan bu şeyh, Horasan halkını örgütlemek suretiyle Serbedârî Hareketi'ni belirli bir sisteme oturtmuştur (Emânî, 1995, 89). Serbedârî Hareketi Ortaçağ Batı Avrupa'sındaki halk hareketleri ile benzerlik göstermektedir. Şöyle ki feodalizme karşı ortaya çıkan etkin güç, Serbedârî ayaklanmasında olduğu gibi bazen dinî bir örgütlenme bazen de silahlı bir ayaklanma şeklinde kendini göstermiştir (Musalı, 2023, 402). Bu bağlamda değerlendirildiğinde doğu ve batı fark etmeksizin ortaya çıkan halk hareketlerinin temel dayanaklarının dinî ideolojiler olduğu ortadadır.

Tasavvufî bir arayış içine girerek zihnindeki sorulara cevap bulmak amacıyla dönemin şeyhlerini tek tek dolaşan Şeyh Halife, ilk olarak Şeyh Zâhid Bâlû Âmulî ile görüşmüş (Hafız Ebrû, 1959, 15; Mirhând, ty., V, 604) hatta bir müddet onun yanında kalmıştır (Semerkandî, 1353/1934, 144; Ruhânî, 1368/1949, 101-102). Onunla geçirdiği süre zarfında ondan beklediği cevabı alamamıştır (Beyânî, 1370/1950, II, 766). Bu nedenle arayışını sürdüren Şeyh Halife (Petroushevsky, 1351/1932, 30), Zâhid Bâlû'nun yanından ayrılarak Simnân'da ikamet etmekte olan Şeyh Rükneddin Alaüddevele Simnânî'nin³ yanına gitmiştir (Müstevfi, 1364/1945, 275-276; Sadrzâdeh, 1383/1963, 101). Orada da yaklaşık 40 gün ikamet eden Şeyh Halife, şüpheli davranışları dolayısıyla dikkat çekmeye başlamıştır. Durumdan ilk rahatsız olan isim, Şeyh Rükneddin Alaüddevele Simnânî'dir. Şeyh Halife'nin niyetini anlamaya çalışan Simnânî (Hallâc, 1389, 54), Şeyh Halife'ye dört mezhepten hangisine inandığını sormuştur (Hafız Ebrû, 1959, 15; Beyânî, 1370/1950, II, 766). Şeyh Halife de cevaben, arayış içinde olduğu şeyin bu dört mezhepten daha üstün olduğunu ifade etmiştir (Mirhând, ty., V, 605; Semerkandî, 1353/1934, 145). Aldığı cevap karşısında öfkelenen Simnânî, yanında bulunan mürekkep hokkasını Şeyh Halife'nin başında kırmıştır (Petroushevsky, 1351/1932, 31; Beyânî, 1370/1950, II, 766). Yaşanan bu olay sonrasında Şeyh Halife'nin Simnân'dan ayrılarak Bahîrâbâd'a gittiği görülmektedir (Musalı, 2023, 413). Burada Gıyasüddin Hibetullah-i Hamavî'nin yanında kalmışsa da aradığını yine bulamamıştır (Hafız Ebrû, 1959, 15; Petroushevsky, 1351/1932, 31). Şeyh Halife'nin arayış içinde olduğu şey hakkında net bir bilgi olmasa da onun Şia'yı halka benimsetmek için belirli bir destek ve ortam bulmaya çalıştığı ortadadır. Ne var ki dönemin şeyh ve âlimlerinin Sünnî olması, Şeyh Halife'nin de arayışını yanlış mecralardan sürdürmesi, birçok tepkiyi de beraberinde getirmiştir. İbadetini Şîî usullere uygun olarak yerine getirmek isteyen Şeyh Halife, bu isteğini meşru bir zemine oturtmak için de Sünnî fakihlerin desteğini almak istemektedir (Ruhânî, 1368/1949, 102; Musalı, 2023, 413). Zira onlarla iletişim halinde olmasının başka bir açıklaması olamaz.

Şeyh Halife, Moğolların iktisadî baskıları dolayısıyla ortaya çıkan sosyal adaletsizliğe başkaldırmak amacıyla tabakalaşan halkı, Şîî çatısı altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Fakat gezdiği coğrafyalarda iletişim halinde olduğu fakihlerden

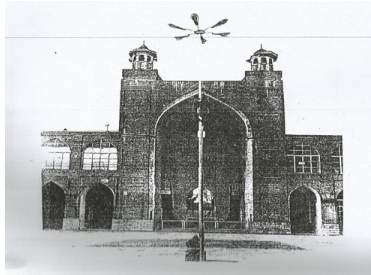
3 Şeyh Rükneddin Alaüddevele Simnânî, dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Melik Şerefeddin Simnânî'nin oğludur. İlk zamanlar divan işleriyle meşgul olan Simnânî, sonraları bu işi bırakarak ibadetle meşgul olmuştur. 720/1320 yılından itibaren yaklaşık on altı yıl (yüz kırk Erbein) boyunca Sekkâkiyye tekkesinde yaşamını sürdüren ve 22 Recep 736/ 6 Mart 1336 tarihinde vefat eden Simnânî, Mükâşifât adında bir kitap yazmıştır. Bkz. (Müstevfi, 1331/1913, 275-276; Hândmîr, 1353/1934, III, 220; Şahinoğlu, 1989, II, 345-347).

beklediği desteği göremeyince İsnâaşeriye Şiiilerinin barınağı olan Sebzevâr'a gitmeye karar vermiştir⁴ (Petroushevsky, 1351/1932, 31; Beyânî, 1370/1950, II, 766).

Dönemin âlimleri tarafından durmaksızın tenkit edilen Şeyh Halife, isminin önünde yer alan *Şeyh* lakabını bir sufiden almaksızın kullanması dolayısıyla da eleştirilmekteydi. Sünnî fakihler, herhangi bir şeyhten alınmayan hırkanın iblisten alındığını ifade ederek tepkilerini ortaya koymuşlardı (Hallâc, 1389/1969, 55; Musalı, 2023, 413).

Sebzevâr'a giden Şeyh Halife, ilk olarak buradaki Mescidî Câmii'nde kalmaya başlamış (Musalı, 2023, 414), kısa süre içinde halkın güvenini kazanmayı başarmıştır. Kuran-ı Kerim'i yüksek sesle güzel okuyabilme yeteneği sayesinde kısa sürede ahaliyi etrafında toplamayı başaran Şeyh Halife (Hafız Ebrû, 1959, 15; Musalı, 2023, 414), öğretileriyle beğeni toplamış; birçok kesimden insan ona mürit olmak için adeta yarışa girmişti (Mirhând, ty., V, 605-606; Neseb, 1382/1962, 146). Halkı konuşmaları ile bu denli etkileyen Şeyh Halife'nin vaazlarının muhtevası hakkında ise kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır (Musalı, 2023, 413).

Halkın Şeyh Halife'nin öğretilerine itibar etmesinden rahatsız olan Sünnî fakihler, ondan Mescidi Câmii'yi terk etmesini istemişlerse de (Musalı, 2023, 414) Şeyh Halife bu uyarıyı kulak ardı etmiştir (Hafız Ebrû, 1959, 15; Beyânî, 1370/1950, II, 767). Öğretilerin daha geniş kitlelere yayılmasıyla ortam daha da gerilmiş, fakihler aralarında gerçekleştirdikleri toplantıda; Mescidi Câmiinde bir kişinin ikamet ederek dünya kelamı söylediğini, men edilmesine rağmen bu tavrında ısrarcı davrandığını (Mirhând, ty., V, 606), böyle bir kişinin katlinin farz olup olmadığını görüşmüşlerdir (Hafız Ebrû, 1959, 15; Semerkandî, 1353/1934, 145). Görüşme sırasında Şeyh Halifenin ısrarla uyarılmış olmasına rağmen geri adım atmaması üzerine katline karar verilmiştir (Beyânî, 1370/1950, II, 767). Bu kararın altındaki tek sebep elbette Mescidi Câmii'nde ikamet ediyor olması değildir. Sünnî akidelere aykırı bir tavırla taraftar toplayıp vaazlar vermesi ve insanların zihinlerini Şia çerçevesinde çeliyor olması bu kararın verilmesinde birinci dereceden etkilidir (Musalı, 2023, 414). Sünnî fakihler karar verdikleri cezayı meşrulaştırmak için İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın yanına giderek ondan icazet almak istemişlerdir. Ne var ki dönemin çalkantılı yapısı ve sorunları, Ebû Said Bahadır Han'ın bu konuda tarafsız kalmasına neden olmuştur (Hafız Ebrû, 1959, 15; Petroushevsky, 1351/1932, 33).

Şekil 3: Şeyh Halife'nin yerleştiği ve vaazlarını sürdürdüğü Sebzevâr'daki Mescidi Câmii (Eminzâde, 1384/1964, 309).

4 Şeyh Halife'nin yerleşmek için Sebzevâr'ı seçmesi oldukça manidardır. Zira bu şehir yüzyıllardan beri Teşeyyütün varlık gösterdiği İran'ın önemli bölgelerindendi. Bir efsaneye göre Rüstem ve Sahrab'ın birbirleriyle savaştıkları yer burasıdır. Bu nedenle Sebzevâr, Dej Kûh dağı, hükümet karşıtı vatansızların merkezi olarak kabul edilmiştir. Bkz. (Beyânî, 1370/1950, II, 766; Müstevfî, 1331/1913, 150; Ajend, 1985, 74).

Ebû Said Bahadır Han, Sünnî fakihlerle görüşerek elini derviş kanına bulaştırmak istemediğini bu nedenle de Hz. Muhammed'in şeriatına uygun olarak davranmalarını öğütlemiştir (Mirhând, ty., V, 605; Ajend, 1985, 74). Ebû Said Bahadır Han'ın tarafsızlığına rağmen harekete geçmenin şart olduğunu düşünen fakihler, (Köprülü, 2005, 88; Musalı, 2023, 414) Şeyh Halife'nin gizlice öldürülmesine karar verdiler (Semerkandî, 1353/1934, 145-146; Bausani, 2002, 229). Müritlerin herhangi bir taşkınlıkta bulunmalarını önlemek için de Şeyh Halife'nin ayağının altına tuğla koyarak intihar süsü verdiler (Hafız Ebrû, 1959, 16; Sadrzâdeh, 1383/1963, 102).

22 Rebiyülevvel 736/9 Kasım 1335 sabahında Şeyh Halife'nin müritleri namaz için camiye geldiklerinde (Hândmîr, 1353/1934, III, 359; Fasîh-i Hâfî, 1339/1920) şeyhlerini Mescidî Câmîi'nin sütununda asılı buldular (Hafız Ebrû, 1959, 16; Mirhând, ty., V, 605). Karşılaştıkları manzara karşısında şaşırان müritler, Şeyh Halife'nin ölümüyle beraber onun öğretilerinin taşıyıcısı olan müridi Şeyh Hasan Cevri'nin etrafında örgütlenmeye başladılar (Musalı, 2023, 414-415). Bu durum gelecekte İlhanlılar adına tehlikeli bir boyut kazanacaktır (Beyânî, 1370/1950, II, 767).

Moğol baskılarından bıkan Horasan halkının inanç temelli olmanın yanı sıra ideolojik bağlamda da Şeyh Halife'nin peşinden gittikleri görülmektedir. Bir toplumun manevî dayanakların arkasına sığınma ihtiyacı, halka gereken cesareti aşılama noktasında önem taşımaktadır. Buradan hareketle Şeyh Halife'nin halk üzerinde bırakmış olduğu etkiyi anlamak mümkündür. Zira halk, ekonomik ve ahlaki anlamda zor süreçten geçmekte, kendilerine bir yol gösterici aramaktadır. Tam da bu boşluğun hâsıl olduğu zaman içerisinde ortaya çıkan Şeyh Halife, halkın desteğini almayı başarmıştır. Ezilen kitlelerin ortak psikolojisi; zulmü engelleyen kurtarıcı bekleme ideolojisi üzerine kuruludur. Bu kitleler olumsuzlukları değiştirmede başarısız olacaklarına inanmaları durumunda, genellikle kendilerini karanlıktan aydınlığa çıkarıp, zalimlerden intikamlarını alacak ve yaşadıkları bozuk toplumsal yapıyı kılıç zoruyla değiştirecek bir manevî güç olan Mehdiyi beklemişlerdir. Mehdi ile geçirecekleri süreci düşmanların yok edildiği, olumlu yönde değişikliklerin olacağı altın bir dönem olarak hayal etmişlerdir. Bu yüzden her toplum, Mehdi'nin kendi zamanında geleceğine inanmak için sebepler bulmuş ve böylece ümitlerini geleceğe taşımıştır. Yaşadıkları her olayı, Mehdi'nin gelişine bir basamak veya hazırlık olarak algılayarak bu uğurda geçmiş ve gelecek tüm tarihi dramatize etmişlerdir (Hakyemez, 2004, 130). Tam da bu noktada Şeyh Halife'nin öğretilerinin temelini oluşturan İsnâşa'riyye çerçevesinde Mehdi'nin ortaya çıkacağına olan inanç, ona olan bağlılığı ve ilgiyi arttırmıştır. Zira Mehdi, onun öğretilerinin bel kemiğini oluşturmaktadır (Ajend, 1985, 80). Halk, Mehdi'nin ortaya çıkışıyla zulüm, günah, fesat ve bozuklukların sona ereceğini düşünmüş, bu bağlamda da Şeyh Halife'yi Mehdi'nin habercisi olarak görmüşlerdir (Ajend, 1985, 79). Bu nedenle Şeyh Halife, halkı Moğol baskılarından kurtaracak yegâne kişidir. Her ne kadar adı konulmamışsa da Serbedârî hareketini Sebzevâr'da başlatan isim Şeyh Halife'dir. Şia'nın siyasal otoriteyle beraber düşünülmesi, *dinimiz siyasettir; siyasetimiz dindir* şeklindeki temel yaklaşım (Hakyemez, 2004, 130) çerçevesinde din-devlet ayırımına gidilmemesi, sonraki süreçte İlhanlı otoritesinin yıkılmasıyla ortaya çıkacak militan Şiî karakterli (Şahin, 2011, 220) Serbedârî Devleti'nin yönetim sistemini oluşturacaktır.

Sonuç

14. yüzyıl, Moğol tahakkümü altında olan siyasî yapılar adına oldukça çetin bir dönemdir. İran coğrafyasında yerel birçok hanedanın var olduğu ve siyasî çeşitliğin yanı sıra dinî birçok kaosu da yaşandığı bu zaman diliminde, istikrarlı bir siyaset ve ekonomiden bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Vergilerin yüksekliğiyle beraber ortaya çıkan ekonomik baskı; toplumsal ahlakî bozuklukları da beraberinde getirmiş, insanların dayanma sınırı ortadan kalkmış, isyan hareketleri birbiri ardını izlemiştir.

Başını darağacına verecek kadar özgürlük mücadelesinde olan bir halkın ilk olarak dinî, sonrasında da siyasî bir boyut kazanan ayaklanması, topyekûn bir mücadeleyi de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda değerlendirildiğinde halk, hareketin kilit noktasıdır. Ayaklanmanın sistematüğünü ise Şeyh Halife oluşturmuştur. Halk arasında kurtarıcı kimliği ile değer gören Şeyh Halife'nin Şeyh Zâhid Bâlû, Şeyh Rükneddin Alâüddeve Simnâni, Gıyasüddin Hibetullah-i Hamavî gibi dönemin büyük âlimlerinden almış olduğu dersler, onun ne kadar eğitilmiş bir kişi olduğunu anlamamız açısından önem taşımaktadır. Dönemin Sünnî fakihlerine tek başına karşı çıkarak vaazlarını ısrarla sürdüren bu kişi, yaptığı icraatlar çerçevesinde halkın örgütlenmesine yardımcı olmuş, ölümüyle de bayrağı devralan Şeyh Hasan Cevrî, onun öğretilerini daha geniş coğrafyalara ulaştırmayı başarmıştır. Halkın yaşadığı manevi boşluktan faydalanan Şeyh Halife, insanların zihin yapılarını kolaylıkla etkilemiştir.

Şeyh Halife İsnâşa'riyye Şiîlerinden'di. Gerek yaşam tarzı gerekse çevresindekileri kendi öğretileri çerçevesinde etkileme konusunda izlediği yol, onu farklı kılmaktaydı. O, öğretileri dâhilinde ikna metodu kullanarak alışıl gelmişin dışına çıkabiliyordu. İzlediği bu yol, insanların ona olan saygı ve bağlılıklarını daha da arttırıyordu. Fakir bir giyim tarzı benimseyen Şeyh Halife, onlar gibi giyinip onlar gibi yaşıyordu. Bu durum onun halk arasında kolay tutunmasını ve kabul edilmesini sağlamıştı.

Şeyh Halife'nin öğretileri maddî ve manevî olmak üzere çok yönlü bir yapıya sahipti. Siyasette söz sahibi olmak, işin maddî boyutunu oluştururken öğretilerini dinî bir dayanak çerçevesinde ortaya koymak işin manevî yönünü oluşturuyordu. Şeyh Halife, her ne kadar Sünnî fakihler tarafından dinden dönmüş bir kişi olarak addedilse de bilinen bir gerçek varsa o da dönemin siyasî tarihinde derin izler bıraktığıydı.

Kaynaklar/References

- Abdürrezzâk es-Semerkindî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Celâliddin İshâk es-Semerkindî. *Maṭla'ı Sa'deyn ve Mecma'ı Bahreyn*. nşr. Adulhuseyn Nevâi. Tahran: yy., 1353/1934.
- Ahençi, Azer. "Berresi-î Avamili Müesser der Nehostin Merhele ez Conbeş-i Serbedârân-ı Horasan ta Teşkil-i Devlet". *Mecelle-i Danişgâde-i Edebiyyat ve Ulum-i İnsani Danişgah-ı Tahran*. 76 Zemistan 1384/1964.
- Ahmetoğlu, Şahin. "Serbedârî Hareketi ve Temel Görüşleri". *Mezhep Araştırmaları* 7/1, 2014, 129-154.
- Ajend, Yakûb. *Kıyam-ı Şiî Serbedârân*. Tahran: yy. 1985.
- Bausani, A. "İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran'da Din". çev. Mustafa Uyar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32, 2002.
- Caferyân, Resul. *Tarih-i Teşeyyü der İran-ez Ağaz ta Tulu' Devleti Safevî*. Tahran: yy., 1390/1970.
- Devlilioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2012.
- Devletşâh b. Bahtîşâh-ı Semerkandî. *Tezkiretu 'ş-şuêrâ*. çev. Necati Lugal. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Emânî, Muhammed Hüseyin. *eş-Şehidü'l-evvel, Fakih es-Serbedârân*, çev. Kemal Seyyid. Kum: Müessesese-i Ensariyan Ansariyan Publications, 1995.

- Eminzâde, Ali. *Conbeşha-i Şiî der Tarih-i İran*. Sebzevar: İntişârât-ı Ümid Mehr, 1384/1964.
- Erdekânî, Hamide Tarakkî. “Serbedârân-ı Ser Be Dâr”. *Mecelle-i Ferheng-i Püya*. 15 Zemistan 1388/1968.
- Farsiani, Madjid. *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadâran Hareketi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Genel Sosyoloji Kürsüsü, Doktora Tezi, 1978.
- Fasîh-i Hâfî, Ahmed b. Celâlidînn Muhammed b. Nasîridînn Yahyâ. *Mücmel-i Faşîhî*. nşr. Mahmud Ferruḥ, 3/50, Meşhed: Kitâbfürûş-i Bâstâm, 1339/1920.
- Hafîz-ı Ebrû, Şihâbüddînn Abdullâh b. Lutfillâh b. Abdîrreşîd-i Bihdâdînnî-yi Hâfî. *Mecmu'a-yi Hâfîz-ı Ebrû (Penç-Risâle-i Târih-i der Bâve-i Havâdis-i Devrâmî Emîr Timûr-i Gürkân. Cinq Opuscles de Hafiz-ı Abrû Concernant l'histoire de l'Iran Au Temps de Tamerlan)*. Ed. crit. Felix Tauer. Prague: yy., 1959.
- Hakyemez, Cemil. Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1. III/ 5, 2004, 127-144.
- Hallâc, Umid. *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*. Tahran: İntişârât-ı Beh Âverân, 1389/1969.
- Hândmîr, Gıyasüddînn Hândmîr b. Hâce Humâmüddînn Muhammed b. Hâce Celaledînn Muhammed el Huseynî. *Ḥabîbü's-siyer fî aḥbâri efrâdi'l-beşer*. 3/357. Tahran: yy., 1353/1934.
- Humeynî, Seyyid Hasan. *Ferheng-i Camî'î Fırak-ı İslamî*. Tahran: yy., 1389/1969.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddînn (Bedrüddînn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *İbn Battûta Seyhatanamesi*, çev. A. Sait Aykut. I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Arabşâh, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddînn Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Arabşâh el-Ensârî ed-Dimaşkî el-Hanefî. *'Acâ'ibü'l-makdûr fî nevâ'ibi (aḥbâri) Timûr*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.
- Kanar, Mehmet. *Farsça- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Kazvîni, Mîr Alâüddeve b. Mîr Yahyâ b. Abdillatîf el-Kazvîni. *Kitab-ı Lubâbü'l-Tevâriḥ*. Tsh. Celâledînn Tahranî. Tahran: İntişârât-ı Sâzmân-ı Hâver, 1314/1896.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Anadolu'da İslamiyet*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Merçil, Erdoğan. “Serbedâriler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36 İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 549-550.
- Meşkûr, Muhammed Cevad. *Ferheng-i Fırak-ı İslamî*. Meşhed: yy., 1996.
- Minü, Sadrzâdeh. “Tahlîlî ber Mahiyet-i Hükümet-i Serbedârân-ı Beyhak”. *Mecelle-i Târihi Pejühâ*. 20 Payız 1383/1963.
- Mîrhând, Hamîdüddînn Muhammed Mîrhând b. Burhâniddînn Hâvendşâh b. Kemâlidînn Mahmûd Herevî. *Ravzatü's-şafâ'*, V, Tahran: yy., ty.
- Musalı, Namîq. “İlya Pavloviç Petruşevskiy, Horasan'da Serbedarlar Hareketi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Bahar - Mart 2023, Sa. 105, 395-450.
- Müstevfî, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvîni. *Târiḥ-i Güzide*. nşr. Abdülhüseyn Nevâî. Tahran: yy., 1364/1945.
- Müstevfî, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvîni. *Nüzheti'l-kulûb*. nşr. Edward Browne. Leiden-London: yy., 1331/1913.
- Neseb, Hüseyin Muradî. “Devlet-i Serbedârân ve Tahvilât, Siyasî, İçtimâî ve Ferhengî der Garen Hoştem”. *Târiḥ der Ayna-i Pejuheş* 4. Kış 1382/1962.
- Netenzî, Muîneddînn. *Müntehâbü'l Tevâriḥ-i Muîni*, nşr. J. Aubin. Tahran: Çâphâne-i Hayyâm, 1336/1918.
- Petroushevsky, I. P. *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*. çev. Kerim Keşâverz. Tahran: İntişârât-ı Peyâm, 1351/1932.
- Potter, Lawrence Goddard. “Moğollar Sonrası İnan'da Süfiler ve Sultanlar”. trc. Hanifi Şahin. *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi*, 28/2. 2011, 215-243.
- Potter, Lawrence, Goddard. *The Kart Dynasty of Herat: Religion and Politics in Medieval Iran*. New York: Columbia Üniversitesi, Doktora Tezi, 1992.

- Reisüssâdât, Seyyid Hüseyin. “İlel ve Engizhgal Nihzeti Serbedârân”. *Mecelle-i Muşkat* 27. Tabistan: 1369/1950.
- Ruhânî, Seyyid Kâzım. “Tahlîlî ber Nihzeti Serbedârân”. *Mecelle-i Keyhan-i Endîşe*. 27 Kum Azerûdi: 1368/1949.
- Safâ, Zebîhullah-i. *İran Edebiyatı Tarihi*, çev. Hasan Almaz. Ankara: Nûsha Yayınları, 2002.
- Smith, John Mason. *The History of Serbedâr Dynasty 1336-1381 A. D. and Its Sources*. The Hague and Paris: yy., 1970.
- Şahin, Mustafa. *Serbedârîler (Darağacının Gölgesinde Kurulan Bir Devlet)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Şahinoğlu, M. Nafiz. “Alâüddeve-i Simnâni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/345-347. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebu Bekir. *Mecma' u'l-ensâb fi'l-tevârih*. Muheddis Haşim. Tahran: İntişârât-i Emir Kebir, 1363/1944.
- Şîrin Beyânî. *Dîn u devlet der-İrân-i 'ahd-i Moğül, II, Hükümet-i İlhânî: neberd-i miyan-î dü ferheng*, Tahran: Merkez-i Neşr-i Danışgâhî, 1370/1950.
- Uludağ, Süleyman. “Abdâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/59-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yezdî, Şerefüddîn Alî b. Şemsiddîn Alî Râzî-i Yezdî. *Zafernâme*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.